

Piotr N. Kotowicz

NA TROPIE SPEKTAKULARNEJ OMYŁKI.
NOWE SPOJRZENIE NA TOPOREK Z „NAPISEM”
Z OSTROWA TUMSKIEGO W POZNANIU

Słowa kluczowe: Poznań, toporek miniaturowy, napis, wczesne średniowiecze, okres nowożytny

Keywords: Poznań, miniature axe, inscription, Early Middle Ages, Early Modern Period

Gdy w 1951 r. w trakcie badań Witolda Hensla i Jana Żaka na terenie ogrodu kapitulnego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu dokonano odkrycia niewielkiego (dł. 8,1 cm) żelězca toporka (ryc. 1), którego jedną z powierzchni ostrza pokrywał układ nacięć tworzących „napis” (por. Żak 1956, s. 389–397, ryc. 16–17; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 147, ryc. 74:23), ogłoszono sensację naukową. Autorów nie zrażał nawet fakt, że zabytek został odkryty w warstwie datowanej na okres nowożytny, gdyż w świetle ustaleń typologicznych musiał się tutaj znaleźć na wtórnym złożu (Żak 1956, s. 390; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 149), a jego datowanie, na podstawie analogii, określono na przełom X i XI wieku¹ (Żak 1956, s. 391–395; Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 147). Pozostał jednak problem zagadkowego napisu. Do prób jego rozwikłania zaproszono kilku wybitnych znawców średniowiecznej paleografii – runologa Ivara Lindquista z Lund, orientalistę i arabistę Tadeusza Lewickiego z Krakowa oraz historyka i paleografa Zofię Budkową z Krakowa. Najbardziej wiarygodną dla zainteresowanych tezę przedstawiła badaczka krakowska, która uznała, że ciąg znaków może przypominać łaciński napis STLA, tłumaczony jako skrót od słowa *stella* – „strzała” (Żak 1956, s. 395–396, przyp. 67). Hipoteza ta przyjęła się w literaturze przedmiotu i właściwie bez zastrzeżeń jest uznawana także współcześnie² (Hensel 1958, s. 163, 165–166; 1960, s. 178; Górecki 2001, s. 152; Dębski, Kóčka-Krenz 2007, s. 55, nr kat. 13).

¹ Datowanie to zostało podtrzymane również w nowszych opracowaniach (por. *Civitates...* 1998, s. 29, kat. III:8; Górecki 2001, s. 152), choć pojawiły się też opinie, które nakazywały w tym względzie ostrożność (Panasiewicz, Wołoszyn 2002, s. 247).

² Warto jednak nadmienić, iż w kilku opracowaniach wspomniany układ nacięć został uznany, bez głębszego uzasadnienia, za znaki pisma runicznego (por. *Civitates...* 1998, s. 29, nr kat. III:8; Panasiewicz, Wołoszyn 2002, s. 247; Brzostowicz, Pawlak, Stemp-

Ryc. 1. Toperek z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu (fot. i rys. P.N. Kotowicz; przerys. A. Sabat)

Na podstawie wszystkich tych ustaleń wokół zabytku zbudowano całą piramidę kolejnych wniosków dotyczących zarówno jego funkcji, jak i konotacji symbolicznych. Wedle J. Żaka najważniejszy był „fakt”, że oto na terenie Poznania doszło do odkrycia jednego z pierwszych zabytków rodzimej epigrafiki, poświadczającej znajomość pisania (i czytania) przez miejscową ludność już w XI wieku, a jednocześnie służyć mógł on, ze względu na niewielkie rozmiary, do miotania (Żak 1956, s. 396–397; por. też Górecki 2001, s. 152). Z kolei W. Hensel uznał, że dodatkowo zabytek ten spełniał bliżej niesprecyzowaną rolę przedmiotu związanego z obrzędami magicznymi (Hensel 1958, s. 163–166; 1960, s. 178), a ostatnio włączono go też do grupy toporków miniaturowych, związanych ze sferą militarno-symboliczną (Panasiewicz, Wołoszyn 2002, s. 247; Wołoszyn 2006, s. 596; Kucypera, Pranke, Wadył 2010, s. 114–115, przyp. 14, nr kat. 139, tabl. XIII:4; 2011, s. 24–25, przyp. 14, nr kat. 139, tabl. XXV:4).

Tymczasem, z perspektywy czasu i przy znacznie rozleglejszej znajomości problematyki zabytków tego typu, analiza typologiczno-chronologiczna interesującego nas żeleźca toporka prowadzi do zupełnie odmiennych wniosków. Niestety, należy zauważyć, iż w żadnym nowszym opracowaniu, w którym ujęto omawiany zabytek, nie przyjrzano się na nowo dawnym ustaleniom J. Żaka, bazując, jak się wydaje, na autorytecie tego wybitnego bronioznawcy. A wątpliwości budzić powinien zarówno kontekst odkrycia, forma zabytku, jak i analogie dobrane przez J. Żaka. Przyjrzyjmy się wszystkim tym elementom.

Jak wspomniano wyżej, zabytek odkryto w warstwie IIg datowanej na lata 1500–1700 wraz ze znaczną ilością ceramiki nowożytnej (w tym glazurowanej), fragmentami kafli, dachówek, cegieł i przedmiotów żelaznych, wśród których znalazł się również fragment obucha topora o analogicznym kształcie, jak przy okazji z napisem. Uznano jednak zdecydowanie, że interesujący nas zabytek znalazł się na złożu wtórnym wraz z odkrytą tutaj ceramiką wczesnośredniowieczną (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, s. 146–148, ryc. 74:3). Tezę tę miał potwierdzać kształt toporka, charakterystyczny dla wczesnego średniowiecza, dla którego odszukano kilka, jednak jak zauważa sam J. Żak (1956, s. 391–395), „mało ścisłych” analogii w obrębie typu C wg J. Petersena, a także wśród innych okazów: z Restad i Møsebo w Norwegii, rzeki Warnow koło Schwaan w Meklemburgii (Niemcy) oraz z Parsęcka, Grębocina i Lutomińska. Wydaje się jednak, że analogie te są albo zupełnie chybione, albo też mają słabo udokumentowane podstawy chronologiczne. Zacznijmy jednak po kolei.

in 2003, s. 64, nr kat. 251), mimo zanegowania takiej opcji przez szwedzkiego runologa, prof. Ivara Lindquista (Żak 1956, s. 395).

Już przy omawianiu typu C wg J. Petersena J. Żak zaznaczył, że okazy go wyróżniające, poza podobnym kształtem do zabytku poznańskiego (wyodrębniona i podcięta broda), odróżnia jednak obecność wąsów, co zupełnie dyskwalifikuje sens uznawania je za analogiczne. Podobnie jest z zabytkiem typu D z Restad i typu L³ z Møsebo (Petersen 1919, s. 39–40, 45–46, fig. 33, 43). Ten ostatni nie ma nawet wyodrębnionej i podciętej brody. Z kolei przywoływany jako analogia zabytek z rzeki Warnow w Meklemburgii (Becker 1939, s. 3, ryc. 10), nie ma wyodrębnionej od dołu osady, reprezentuje więc zupełnie inną formę.

Również żaden z zabytków „polskich” nie może być uznany za bezpośrednią analogię do okazu z Poznania ze względu na obecność istotnych, choć szczegółowych, cech typologicznych. Topór z Parsecka, pow. Szczecinek mimo zbliżonego kształtu ma zaokrąglony obuch i podobnie jak okaz z rzeki Warnow niewyodrębnioną w rzucie bocznym osadę (Łęga 1929, tabl. L:300). Okaz z Grębocina, pow. Toruń, ma podobnie zaokrąglony obuch i wąsy na osadzie, przez co został przez A. Nadolskiego słusznie zaliczony do podtypu Vc (Łęga 1929, s. 361, tabl. L:299; Nadolski 1954, nr kat. B/40). Podobnie jest z okazem z Lutomska, pow. Pabianice, o którym już K. Jażdżewski wspominał, że ma „opory” (wąsy) (Jażdżewski 1951, s. 111, ryc. 18); dodatkowo zabytek ten ma silnie uszkodzony obuch (Nadolski, Abramowicz, Poklewski 1959, tabl. XXXV:c), co utrudnia szczegółową analizę typologiczną. Jak widzimy, żaden z omówionych tutaj egzemplarzy nie pozwala na formułowanie tak kategoriycznych wniosków odnośnie chronologii, jak czynił to J. Żak.

Ostatnio pojawiła się również próba powiązania zabytku z okazem z Olszewa, pow. Kościan (Dębski, Kóčka-Krenz 2007, s. 55), który rzeczywiście ma analogiczny kształt, ale okoliczności jego odkrycia, a co za tym idzie wczesnośredniowieczna metryka, są bardzo wątpliwe. Wedle starszej literatury topór z Olszewa miał wystąpić w pochówku (Langenheim 1933, s. 274, przyp. 70; Rajewski 1937–1939, s. 36, 71, tabl. VI:7; Hilczerówna 1967, tabl. XXX:17) i A. Nadolski uznał go za okaz XI-wieczny, włączając go do swojego podtypu Vd (Nadolski 1954, nr kat. B:97, tabl. XVIII:7). Informacje te zweryfikowali W. Hensel i Z. Hilczer-Kurnatowska, wedle których topór znaleziono w żwirowni, być może w grobie; tam też odkryty miał być wczesnośredniowieczny miecz (Hensel, Hilczer-Kurnatowska 1972, s. 266). M. Kara, omawiając wczesnośredniowieczne groby z uzbrojeniem z Wielkopolski, dość krytycznie podszedł do tego znaleziska, stwierdzając, że topór pochodzi najwcześniej z XIII wieku, na co wskazuje jego forma, a informacja o mieczu odkrytym w grobie jest błędna (Kara 1991, s. 116, przyp. a). Po-

³ W artykule J. Żaka (1956, s. 394) określony błędnie jako typ E wg J. Petersena.

dobnie uważa J. Wrzesiński, który wskazał na błędność dotychczasowych ustaleń ze względu na fakt powiązania ze znaleziskiem grobowym topora, który w rzeczywistości pochodził z innej miejscowości⁴ (Wrzesiński 1997–1998, s. 9). W oparciu o te ostatnie stwierdzenia należy krytycznie podejść do tego zabytku, przyjmując za M. Karą późnośredniowieczną (lub nowożytną) chronologię zabytku (Kotowicz, Świątek 2006, s. 131).

W kontekście Olszewa wspomnieliśmy o podtypie Vd w klasyfikacji toporów wczesnośredniowiecznych z ziem polskich autorstwa A. Nadolskiego, w obrębie którego badacz ten zgrupował szereg okazów o różnych cechach typologicznych – w tym także zabytki analogiczne kształtem (obecność brody, wyodrębniona od dołu osada, płaski obuch) do toporka poznańskiego. Warto jednak zauważyć, iż sam autor pisał wówczas, że zabytki te mogą pochodzić z czasów późniejszych (Nadolski 1954, s. 46). W podtypie tym A. Nadolski umieścił siedem (wraz z okazem z Olszewa) egzemplarzy. Nowsze badania wskazują jednak, że żadnego z nich nie można z pewnością uznać za okaz wczesnośredniowieczny (Kotowicz, Świątek 2006, s. 131–132). Chodzi tutaj o dwa egzemplarze z Czacza, pow. Kościan, które wedle A. Nadolskiego miały być odkryte na cmentarzysku (?) datowanym na XI wiek (Nadolski 1954, nr kat. B/13–14; Hilczerówna 1967, tabl. XXX:6). M. Głosek uznał je za okazy XIII-wieczne (?), wskazując za W. Henslem na możliwość odkrycia tych zabytków na grodzisku (Hensel 1950, s. 131–132, ryc. 88:1–2; Głosek 1996, kat. 14–15, tabl. X:E; XVII:B). Analogicznym okazem jest też uznany wcześniej za zabytek wczesnośredniowieczny topór z Żakowa, pow. Leszno (Antoniewicz 1927, s. 240; Kowalenko 1938, s. 171, 327, nr 537; Nadolski 1954, nr kat. B/155; Hilczerówna 1967, tabl. XIX:11), który w rzeczywistości pochodzi z domniemanego gródka stożkowatego i może być datowany na okres późnośredniowieczny (Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska 1995, s. 400–401, ryc. 221:1). Podobnie jest z zabytkiem z zamku Lipowiec w Babicach, pow. Chrzanów (Nadolski 1954, nr kat. B/69; Strzyż 2006, nr kat. V/42), którego wczesnośredniowieczne datowanie w kontekście nie zarejestrowania na stanowisku fazy osadniczej z tego czasu (por. Mazur, Małocha 2008) należy zanegować i zgodzić się z opinią M. Głoska, który umieścił go w przedziale chronologicznym przypadającym na wieki XIII–XV (Głosek 1996, nr kat. 45). Również powtórna analiza typologiczna jednego z okazów z Gruszowa, pow. Proszowice (por. Antoniewicz 1927, tabl. XLVI:21; Nadolski 1954, nr kat. B/41) określanego jeszcze niedawno (hipotetycznie) jako wczesnośredniowieczny (por. Strzyż 2006, nr kat. V/10) upoważnia do uznania go za okaz późniejszy (por. Głosek 1996, nr kat. 29).

⁴ W swej ostatniej pracy nie powtarza jednak tej informacji, wskazując na grobowe pochodzenie zabytku (Wrzesiński 2011, s. 467).

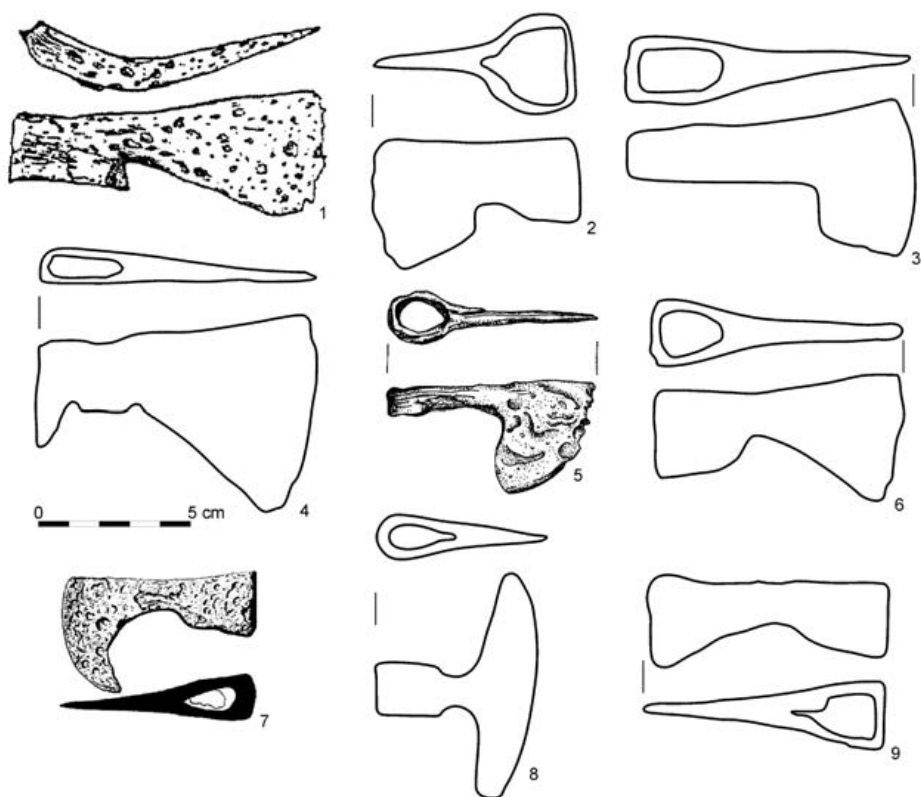
Podobnie jest też z kolejnym toporem, egzemplarzem z Głowna, pow. Zgierz, opublikowanym pierwotnie przez W. Antoniewicza, który wydatował topór na XII–XIII wiek i sądził, że może pochodzić z grobu szkieletowego (Antoniewicz 1922, s. 140, rys. 23). Propozycję tę przyjął również A. Nadolski (Nadolski 1954, nr kat. B/31; por. też Sarnowska 1962, s. 493).

Wszystkie te zabytki reprezentują natomiast typ IX⁵ wyróżniony w 1996 roku przez M. Głoska (1996, s. 40–42), charakterystyczny zresztą nie tylko dla terenu ziem polskich, ale całej Środkowej Europy (por. np. Schoknecht 1967, Abb. 179:1–3; Belcredi 1983, tab. IV:6; Billig et al 1990, Abb. 36:1; Akavickas 1995, 6:1 pav.; Kouřil 2002, obr. 5:3,5, 6:2; Svetikas 2003) w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Typ ten, którego najstarszym znanym dotąd pewnym przykładem jest okaz z grodziska w Zwiniarzu, pow. Nowe Miasto Lubawskie, datowany na XIII wiek (Grażawski 2006, s. 123, tabl. VI:5; Grażawski, Marcjanek, Wasilewski 2007, s. 223, ryc. 6:10), reprezentowany jest również przez okaz z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu, na co wskazują liczne analogie.

Nie powinny dziwić również niewielkie rozmiary poznańskiego toporka. Wśród masywnych okazów toporów późnośredniowiecznych i nowożytnych pojawiają się też formy miniaturowe (ryc. 2), których funkcja nie została w literaturze przejrzyście sprecyzowana, ale wiąże się je głównie z zajęciami ciesielskimi i precyzyjną obróbką drewna lub dziecięcymi zabawami (Kola 1985, s. 150). Można tutaj wymienić przykładowo okazy z Horodyska, pow. Chełm (Głosek 1996, nr kat. 30, tabl. XV:B), dwa zabytki, w tym jeden typu IX, ze wspomnianego wyżej zamku Lipowiec w Babicach, pow. Chrzanów (Głosek 1996, nr kat. 43–44, tabl. XV:C, XVIII:C), kolejnych zamków – Lodenschitz w Schlöben, Lkr. Saale-Holzland-Kreis, Niemcy (Möbes, Timpel 1987, Abb. 36:19) i w Ozorze, Tolna megye, Węgry (Gerelyes, Feld 1986, 8:8 kep.), grodzisk stożkowatych w Plemiętach, pow. Grudziądz (Kola 1985, s. 150, tabl. XX:3; Głosek 1996, nr kat. 66, tabl. XIV:A), Słoszewach, pow. Brodnica (Głosek 1996, nr kat. 99, tabl. XXXI:E) i Trzcielu, pow. Międzyrzecz⁶, a także z Budapesztu, Węgry (Írásné Melis 2004, 40:13 kep.) czy z miejscowości nieznaney

⁵ Niestety, M. Głosek nie przeprowadził krytycznej analizy wszystkich zabytków podtypu Vd wg A. Nadolskiego, zachowując jego kształt w niezmienionej formie. Wedle tego badacza podstawowa różnica między tym podtypem a typem IX polegać ma na obecności w tym ostatnim krótkiej, wydzielonej osady, w rzucie bocznym prostokątnej oraz krótkiej szyjki (zabytki podtypu Vd mają mieć długą szyjkę) (Głosek 1996, s. 40). Wydaje się jednak, że tak zaproponowane zróżnicowanie prowadzi często do zbytnej subiektywizacji sądów, a autorzy opracowań nowszych znalezisk toporów z reguły dość dowolnie umieszczają swoje okazy w obrębie obu typów (właściwie typu i podtypu). Dlatego też autor niniejszego tekstu sugerował już wcześniej wyłączenie zabytków analogicznych do okazu poznańskiego z podtypu Vd i włączenie ich do typu IX (Kotowicz, Świątek 2006, s. 130–132).

⁶ Niepublikowany. Okaz podtypu IXa wg M. Głoska odkryty na grodzisku stożkowatym datowanym od XIII do XVI wieku. Informacja ustna kol. mgr. Arkadiusza Michalaka z Mu-

Ryc. 2. Późnośredniowieczne i nowożytny toporki miniaturowe: 1 – Budapeszt, Węgry (Irásné Melis 2004, 40:13 kep.); 2 – Horodysko, Polska (Głosek 1996, tabl. XV:B); 3–4 – zamek Lipowiec, Babice, Polska (Głosek 1996, nr kat. 43–44, tabl. XV:C, XVIII:C); 5 – Ozora, Węgry (Gerelyes, Feld 1986, 8:8 kep.); 6 – Plemięta, Polska (Kola 1985, 150, tabl. XX:3); 7 – zamek Lodenschitz, Schlöben, Niemcy (Möbes, Timpel 1987, Abb. 36:19); 8 – Słozewy, Polska (Głosek 1996, nr kat. 99, tabl. XXXI:E); 9 – miejscowość nieznaną w Puszczy Solskiej, Polska (Ławrynowicz, Strzyż 2003, ryc. 2:6)

w Puszczy Solskiej (Ławrynowicz, Strzyż 2003, s. 262, ryc. 2:6). Wydaje się, że okaz poznański należy wiązać właśnie z tą grupą zabytków.

Reasumując dotychczasowe ustalenia, należy stwierdzić, że zabytek z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu reprezentuje typowy późnośredniowieczny, lub biorąc pod uwagę kontekst jego odkrycia, wczesnonowożytny okaz topora. Zarówno jego kształt, jak i wymiary są typowe dla wielu zabytków używanych na terenie Europy Środkowej w tym czasie. Nie ma najmniejszych podstaw do utrzymywania twierdzenia, że mamy tutaj do czynienia z okazem

zeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy koło Zielonej Góry, za którą autor pragnie w tym miejscu serdecznie podziękować.

o wcześniejszej chronologii i jakimś specjalnym, symbolicznym przeznaczeniu. W wyniku przewartościowania chronologicznego zabytku zupełnie innego znaczenia nabiera odkryty na nim domniemany napis. O ile rzeczywiście mamy tutaj do czynienia z ciągiem znaczeniowym, to w kontekście powszechnego znakowania tego typu przedmiotów przez kowali i odkrycia szeregu zabytków z rozbudowanymi wątkami ornamentacyjnymi (por. np. Novotný 1956; Głosek 1997, ryc. 8; Birulina, Kuśnierz 2007; Marek 2008, s. 135–138; ryc. 179–181), obecność tajemniczych „liter” na ostrzu żelźca przestaje specjalnie dziwić. Kwestią przyszłych badań jest to, czy w nowo zarysowanej przestrzeni chronologicznej jest szansa na sensowne ich odczytanie. Ten problem pozostawiamy jednak specjalistom w dziedzinie paleografii.

mgr Piotr N. Kotowicz
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego
ul. Hoffmanowej 8
35-016 Rzeszów
Muzeum Historyczne w Sanoku
ul. Zamkowa 2
38-500 Sanok
p_kotowicz@o2.pl; actamm@gmail.com

BIBLIOGRAFIA

- Akavickas R.
1995 *Kraštų (Svédasų) senkapiai vadinami Taurakalniū*, „Lietuvos Archeologija”, t. 11, s. 5–15.
- Antoniewicz W.
1922 *Zbiór wykopalisk w Muzeum Starożytności im. Wł. Tarczyńskiego w Łowiczu*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 7, s. 121–141.
1927 *Archeologia Polski. Zarys czasów przedhistorycznych i wczesnodziejowych ziem polskich*, Warszawa.
- Becker J.
1939 *Des grosse Waffenfund bei Schwaan (Mecklemburg)*, „Germanen-Erbe”, Jh. IV, H. 1, s. 2–8.
- Belcredi L.
1983 *Zemědělské a řemeslnické nástroje na zaniklých středověkých osadách*, „Archaeologia historica”, Vol. 8, s. 411–422.
- Billig G., Spazier I., Wetzel G.
1990 *Die hochmittelalterliche Wasserburg von Glielow, Kr. Calau*, „Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam”, Bd. 24, s. 185–231.
- Birulina E., Kuśnierz J.
2007 *Ornamentowana siekiera ze zbiorów Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego w Łucku*, „Acta Militaria Mediaevalia”, t. III, s. 209–215.
- Brzostowicz M., Pawlak P., Stempin A.
2003 *Archeologia Poznania przedlokacyjnego*, Poznań.

Civitates...

- 1998 *Civitates Principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy*, Gniezno.
- Dębski A., Kóčka-Krenz H.
2007 *Militaria z Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 17, s. 51–74.
- Gerelyes I., Feld I.
1986 *Hódoltság kori leletgyűttesek az ozorai várkastélyból*, „Communicationes Archaeologicae Hungariae”, 1986, s. 161–182.
- Głosek M.
1996 *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Łódź.
1997 *Militaria znalezione w fosie na Placu Dominikańskim we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1924, „Studia Archeologiczne” XXIX, s. 151–167.
- Górecki J.
2001 *Gród na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Lednogóra.
- Grążawski K.
2006 *Z najnowszych badań pogranicza słowiańsko-pruskiego w rejonie lubawsko-iławskim*, „Pruthenia”, nr II, s. 119–143.
- Grążawski K., Marcjanek Sz., Wasilewski R.
2007 *Badania archeologiczne na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Zwiniarzu, gm. Grodziczno, stanowisko 1*, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. K. Nawrołska, Elbląg, s. 221–229.
- Hensel W.
1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I, Poznań.
1958 *Poznań w zaraniu dziejów. Od paleolitu do połowy XIII wieku*, Wrocław.
1960 *Najdawniejsze stolice Polski. Gniezno. Kruszwica. Poznań*, Warszawa.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.
1972 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. IV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z., Łosińska A.
1995 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. VII, Poznań–Toruń.
- Hilczerówna Z.
1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Irásné Melis K.
2004 *Régészeti kutatások a Budapesti középkori csőt faluban II*, „Communicationes Archaeologicae Hungariae” 2004, s. 173–222.
- Jażdżewski K.
1951 *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku p. Łodzią w świetle badań z r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 1 (za 1949 r.), s. 91–191.
- Kara M.
1991 *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, [w:] *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, red. L. Leciejewicz, Wrocław–Warszawa, s. 99–120.

- Kola A.
1985 *Narzędzia do obróbki drewna z grodziska w Plemiętach*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, red. A. Nadolski, Warszawa–Poznań–Toruń, s. 149–157.
- Kotowicz P. N., Świątek M.
2006 *Mittelalterliche Streitäxte aus den Sammlungen des Regionalmuseums in Jasło. Ein Beitrag zur Kenntnis der Bewaffnung in den polonischen Karpaten*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 41, s. 115–145.
- Kouřil P.
2002 *Středověké železnésekery ze slezských hradů a nové nálezy z hradu Quingburgu (kat. úz. Heřmanovice)*, „Sborník Bruntálského muzea” 2002, s. 17–30.
- Kowalenko W.
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań.
- Kucypera P., Pranke P., Wadył S.
2010 *Wczesnośredniowieczne miniaturowe toporki metalowe z Europy Środkowo-Wschodniej i Północnej. Korpus zabytków*, [w:] *Życie codzienne przez pryzmat rzeczy*, „Kultura materialna średniowiecza w Polsce” I, red. P. Kucypera, S. Wadył, Toruń, s. 103–176.
2011 *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Toruń.
- Langenheim K.
1933 *Spuren der Wikinger um Truso*, „Elbinger Jahrbuch”, H. 11, s. 262–283.
- Ławrynowicz O., Strzyż P.
2003 *Nowe nabytki broni obuchowej z Roztocza*, „Archeologia Polski Środkowo-wschodniej”, t. 6 (za 2001 r.), s. 268–264.
- Łęga W.
1929 *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 35, Toruń, s. 155–446 + tabl. I–LXX.
- Marek L.
2008 *Broń biała na Śląsku, XIV–XVI wiek*, „Wratislavia Antiqua” 10, Wrocław.
- Mazur D., Małocha J.
2008 *Archeologia i historia o „Lipowcu” – 30 lat później...*, [w:] *Archeologia okresu nowożytnego w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, Krosno, s. 319–339.
- Möbes G., Timpel W.
1987 *Die Burg Lodenschitz in der Gemarkung Schlöben bei Stadtroda*, „Alt-Thüringen” 22/23, s. 297–367.
- Nadolski A.
1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź.
- Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.
1959 *Cmentarzysko z XI w. w Lutomiensku pod Łodzią*, Łódź.
- Niesiołowska A., Perzyńska M., Żak J.
1960 *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950–1953*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 2, red. W. Hensel, Wrocław–Warszawa, s. 67–219.
- Novotný B.
1956 *Tausované sekerky z Čech*, „Pamatky archeologické”, t. XLVII, s. 335–347.

- Panasiewicz W., Wołoszyn M.
2002 *Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów*, „Archeologia Polski”, t. 47, z. 2, s. 245–286.
- Petersen J.
1919 *De Norske Vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikiingetidens vaaben*, Kristiania.
- Rajewski Z.
1937–1939 *Wielkopolskie cmentarzyska rządowe okresu wczesnodziejowego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 6, z. 1, s. 28–85.
- Sarnowska W.
1962 *Topory wczesnośredniowieczne z obszaru Śląska, „Światowit”*, t. 24, s. 493–514.
- Schoknecht U.
1967 *Ein Fund mittelalterlicher Waffen von Levetzow, Kreis Wismar*, „Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg”, 1967, s. 283–304.
- Strzyż P.
2006 *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, Nr 52, Łódź.
- Svetikas E.
2003 *Alytaus kapinynas: christianizacijos šaltiniai*, Vilnius.
- Wołoszyn M.
2006 *Ze studiów nad obecnością ruską i skandynawską na ziemiach polskich w X–XII wieku*, [w:] *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin–Wrocław, s. 595–613.
- Wrzesiński J.
1997–1998 *Groby z mieczami na terenie Polski wczesnopiastowskiej (X–XII wiek)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Nr 40, s. 7–46.
2011 *Groby z toporami w państwie Piastów*, [w:] *Non Sensistis Gladios. Studia ofiarowane Marianowi Głóskowi w 70. rocznicę urodzin*, red. O. Ławrynowicz, J. Maik, P.A. Nowakowski, Łódź, s. 463–486.
- Żak J.
1956 *Z dziejów znajomości pisma w Polsce*, „Slavia Antiqua”, t. 5, s. 377–398.

SUMMARY

ON THE TRAIL OF A SPECTACULAR MISTAKE. A NEW LOOK AT AN “INSCRIBED” AXEHEAD FROM OSTRÓW TUMSKI IN POZNAŃ

During excavations conducted by Witold Hensel and Jan Żak in 1951 in the capitular garden on Ostrów Tumski in Poznań the researchers discovered a small (8,1 cm long) axehead (ryc. 1), whose surface bore a set of cuts forming an „inscription”. This discovery was named as an archaeological sensation. Despite the fact that it was found in a layer dated to the modern period, it was identified,

based on some analogies, as belonging to the 10th–11th c. A group of palaeographers was asked to partake in the studies of the artifact to help reveal the mystery behind this „caption”. Even though their opinions varied, it was generally accepted that – most probably – these marks were latin STLA letters, interpreted as an abbreviation of the word stella („arrow”). Based on all these findings an entire pyramid of further ideas concerning the artefact’s function and symbolic connotations was built. It was emphasized that this is one of the oldest examples of native epigraphy, that it proved the local population to be able to write (and read) as early as in the 11th c. Additionally, the axe was expected to hold an unspecified role associated with magical rites, etc.

Nowadays, owing to a much more extensive knowledge on artefacts of this type, a critical typological-chronological analysis of the given specimen leads to quite different conclusions. Analogies invoked by J. Żak (1956) either bear serious disparities in details or are much younger than he suggested. The described axehead is a typical representative of M. Głosek’s (1996) late medieval/modern type IX. This identification is further reinforced by the chronology of this find’s context – the layer in which it was found was dated to the years 1500–1700 based on a large quantity of modern (glazed) pottery, fragments of stove tiles, roof tiles, bricks and iron objects. The small size of Poznań’s axehead is also not surprising. Beside the massive specimens of late medieval and modern axes, miniature forms are known as well (ryc. 2). Their function is not clearly specified in the literature, although they are usually identified as carpentry and fine woodworking tools or children’s toys.

To sum up the elaboration so far, it is clear that the artefact from Ostrów Tumski in Poznań represents a typical late medieval, or – taken the chronology of the find’s context – modern form. Both the shape and dimensions are typical for many axeheads from Central Europe at that time. There is no reason whatsoever to continue to claim that this specimen is of early medieval dating and that it bore some special symbolic meaning. The reevaluation of its dating allows a different approach to the set of marks, „inscription” if someone wills, found on the blade’s surface. If this set of cuts indeed forms a caption, in the context of widespread practice of labeling such items by their manufacturers and knowing a great handful of heavily ornamented axeheads from the time, the presence of these „letters” is not especially striking. Another thing is whether the newly outlined chronological context allows their proper interpretation, if any. This problem, however, should be left for specialists in the field of palaeography.

Translation: Paweł Kucypera